

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПРОГРАМІСТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВНЗ

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема соціально-психологічної адаптації особистості не є новою у науці та суспільній практиці, проте залишається актуальною і нині. Адже з кожним роком ускладнюються і змінюються умови різних видів професійної та навчальної діяльності, з'являються нові професії, висуваються підвищені вимоги до кожної людини.

Інформатизація та комп'ютеризація, що набувають усе більшого розмаху в сучасному суспільстві, призводять до прискорення темпів життя, збільшення інформаційного потоку та необхідності сприйняття й переробки людиною великої кількості інформації. Більші можливості, які з'явилися у людини з появою комп'ютерів, змінили її життя – полегшивши його функціонально, ускладнили психологічно. Постає проблема соціально-психологічної адаптації у світі, що постійно змінюється.

Сутність впливу інформаційних та комп'ютерних технологій на особистість неоднозначна: з одного боку, безсумнівні переваги, які привносить комп'ютер у життя людини, а з іншого – існує безліч побічних ефектів комп'ютеризації, які стосуються інших сфер життя людини (М. Г. Абрамов, Ю. Д. Бабаєва, А. Є. Войскунський, А. Гольдберг, А. В. Гордєєва, Д. Грінфільд, Ю. І. Машбиць, Е. Рейд, М. Л. Смульсон, Дж. Сулер, К. С. Янг та ін.). На думку багатьох учених комп'ютерна техніка впливає на психіку, перебудовуючи пізнавальні та мотиваційно-емоційні процеси, діяльність і спілкування людини, свідомість та міжособистісні взаємини (О. М. Арестова, Л. М. Бабанін, Л. П. Гур'єва, О. К. Тихомиров, Н. В. Чудова та ін.). Так, досліджувались окремі аспекти впливу комп'ютерних технологій на особистість: особливості мислення, емоційної

сфери, які формуються в процесі тривалої взаємодії з комп'ютером (М. Г. Абрамов, О. В. Брушлинський та ін.); структура розумової діяльності людини в умовах автоматизації (Х. Баррет, Л. П. Гур'єва, М. Л. Смульсон, Дж. Хассет та ін.); психологічні аспекти процесу програмування (Д. Грінфільд, І. В. Малич, С. Пейперт та ін.); психологічні проблеми та наслідки комп'ютеризації (Ю. Д. Бабаєва, І. Г. Белавіна, А. Є. Войскунський, Є. І. Машбиць) тощо.

У сучасному суспільстві все більше популярності набувають спеціальності, які пов'язані з комп'ютерними науками та прикладною математикою, зокрема, такі як: «Автоматизовані системи управління», «Програмне забезпечення автоматизованих систем», «Прикладна математика» та інші. Обрання молодими людьми спеціальностей, які пов'язані з комп'ютерними технологіями, спонукає до думки про наявність у них певних здібностей, рис характеру, індивідуальних психологічних особливостей, що зумовили свідомий вибір своєї майбутньої професії. В процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій важливо враховувати специфіку професії та можливі негативні її наслідки. Для майбутніх програмістів такими наслідками можуть бути труднощі у спілкуванні та встановленні контакту з іншими людьми, стереотипи мислення, що ускладнюють міжособистісну взаємодію та інші. Якщо звичайні користувачі зазнають ситуативного впливу комп'ютерних технологій на особистість, то професійні програмісти – постійного (і на роботі, і вдома). Впровадження у процес професійної підготовки майбутніх програмістів методів активного соціально-психологічного навчання, сприятиме оптимізації їх соціально-психологічної адаптації, а також матиме позитивний вплив на формування особистості майбутнього фахівця.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Аналіз психологічної літератури свідчить, що проблема соціально-психологічної адаптації особистості знайшла досить широке відображення в роботах науковців. Досліджувались, зокрема, уявлення про адаптацію, її

закономірності та механізми в цілому (Г. О. Балл, Ф. Б. Березін, В. П. Казначєєв, Ф. З. Меєрсон, О. О. Налчаджян та ін.) та про адаптацію як форму соціальної активності особистості (В. А. Семиченко, О. Г. Солодухова та ін.); загальні проблеми соціально-психологічної адаптації особистості (Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балл, Л. С. Виготський, О. М. Леонтєєв, В. А. Петровський та ін.); проблеми адаптації студентів і молодих спеціалістів (Л. М. Балабанова, С. А. Гапонова, О. Г. Мороз, І. М. Соколова, В. С. Штифурак та ін.); психосоціальні чинники адаптації молодшої людини до навчання у вузі та майбутньої професії (В. П. Казміренко, І. В. Жадан, П. Д. Фролов та ін.); формування і розвиток адаптивних характеристик особистості (А. А. Алдашева, О. І. Бондарчук, Н. С. Кантоністова, Т. В. Серєда та ін.); теорії саморегуляції функціональних та психічних станів особистості, її поведінки та діяльності (К. О. Абульханова-Славська, Л. М. Балабанова, А. Б. Лєонова, В. І. Моросанова та інші). Водночас особливості соціально-психологічної адаптації майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій не були досі об'єктом уваги дослідників.

Значний внесок у розвиток загальної теорії соціально-психологічної адаптації зробили як вітчизняні (В. П. Казміренко, О. Г. Мороз, О. Г. Солодухова, А. В. Фурман та ін.) так і зарубіжні вчені (Г. Гартман, В. І. Лебєдєв, О. О. Налчаджян, Ж. Піаже, Л. Філіпс та ін.). Проаналізувавши різні підходи багатьох дослідників щодо визначення поняття соціально-психологічної адаптації та сутності цього явища, **соціально-психологічну адаптацію** можна розглядати як багатоплановий процес активного пристосування психіки та поведінки особистості до умов соціального середовища, яке опосередковане провідною діяльністю особистості на даному етапі її розвитку.

Проблемі впливу інформаційних та комп'ютерних технологій на особистість приділяли увагу багато дослідників. Так, зокрема, досліджувались такі аспекти: особливості інформаційного суспільства (Д. Белл, М. Кастельс, Н. Луман); комунікація в середовищі нових

інформаційних технологій (М. Постер, Е. Рейд, Дж. Сулер); особливості мислення, емоційної сфери, які формуються в процесі тривалої взаємодії з комп'ютером (М. Г. Абрамов, О. В. Брушлинський); структура розумової діяльності людини в умовах автоматизації (Х. Баррет, Л. П. Гур'єва, М. Л. Смульсон, Дж. Хассет); психологічні проблеми та наслідки комп'ютеризації (Ю. Д. Бабаєва, А. Є. Войскунський, А. Гольдберг, Д. Грінфільд, К. Янг) та інші.

Теоретичний аналіз літератури дозволив визначити особливості соціально-психологічної адаптації студентів, які навчаються за спеціальностями, пов'язаними з комп'ютерними науками, такими, як «Програмне забезпечення автоматизованих систем», «Автоматизовані системи управління» та іншими, що зумовлені особливостями професійної підготовки майбутніх фахівців. В даному випадку найбільший вплив мають особливості діяльності в системі «людина – комп'ютер»: 1) вплив професійної підготовки на психічні процеси особистості; 2) діалог «людина – комп'ютер»; 3) спілкування, опосередковане комп'ютером та інші. До позитивних перетворень відносяться: розвиток інтелектуальних здібностей особистості, логічного, прогностичного та оперативного мислення, ділова спрямованість та точність тощо. До негативних перетворень, які відбуваються в результаті об'ємної і постійної роботи з комп'ютером, можна віднести: надмірну спеціалізацію пізнавальних процесів, що знижує їх гнучкість, особливості мислення, такі як алгоритмізація та стереотипізація, які можуть ускладнювати міжособистісні взаємини, знецінення ролі почуттів у психічній діяльності, відмежування від інших, тощо.

Аналіз досліджень соціально-психологічної адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ та майбутньої професії [1; 3; 4; 5; 6; 7] дозволив виділити *етапи соціально-психологічної адаптації* студента у ВНЗ в процесі навчання, оскільки на кожному з них переважає певна сфера процесу адаптації (рис. 1).

Рис. 1. Соціально-психологічна адаптація студента у ВНЗ

Для вивчення соціально-психологічної адаптації майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій у процесі професійної підготовки розроблена модель, яка і базується на етапах адаптації студента у ВНЗ [9]. Розглянемо ці етапи.

I етап – адаптація до навчання у ВНЗ (первинна або початкова соціально-психологічна адаптація), яка починається з моменту вступу до вищого навчального закладу і початку навчання в ньому і продовжується протягом першого курсу навчання. Окремі особистості можуть

затримуватися на цьому етапі і на другому році навчання. Зокрема, це залежить від індивідуально-психологічних особливостей студента (типу нервової системи, темпераменту, характеру, рівня тривожності, локусу контролю, екстраверсії-інтроверсії та інших), які можуть ускладнювати процес входження і пристосування до нових соціальних умов. Тому, швидкість та успішність проходження цього етапу в кожному випадку індивідуальна. Але в основному, при сприятливих обставинах, більшість студентів проходять цей етап до кінця першого року навчання.

На даному етапі відбувається загальне пристосування (і фізичне і психологічне) вчорашнього школяра до ролі студента, до нових вимог, які висуває до студента ВНЗ та процес навчання, а саме до особливостей навчання, які суттєво відрізняються від умов навчання у школі. Це стосується проходження лекцій, семінарів, практичних занять, що потребують від студентів більшої самостійності у підготовці до занять, активного пошуку додаткової, а часто і необхідної основної, але з певних причин важкодоступної літератури.

До критеріїв оцінки соціально-психологічної адаптації даного етапу відносимо: 1) готовність та пристосування до норм та вимог ВНЗ (прагнення до пізнання нового, особистісна комфортність, розуміння своїх психологічних особливостей, самоставлення та ін.); 2) засвоєння обов'язків та рольової поведінки відповідальності (інтерналізація і відповідальність, прийняття соціальної функції студента, впевненість у собі, навчальна успішність тощо); 3) включення в інтеграційні процеси студентської групи та стосунки (задоволеність психологічним кліматом групи, агресивність, як прояв поведінки особистості, товарицькість та ін.).

Проблемі адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ приділялось багато уваги дослідників. Зокрема, таких як: Т. В. Алексеева [1], Т. В. Землякова [3], В. П. Казміренко [4], Г. П. Левківська, В. Є. Сорочинська, В. С. Штифурак [6], І. М. Соколова [7] та багато інших.

Соціально-психологічна адаптація студентів різних спеціальностей на цьому етапі мало чим відрізняється, але слід враховувати, що неможливо вказати чіткі межі закінчення цього етапу для всіх першокурсників, тому що за цим етапом йде другий етап соціально-психологічної адаптації студента, початок якого у студентів різних вищих навчальних закладів та спеціальностей може відрізнятись.

II етап – адаптація до спеціальності (або спеціальна соціально-психологічна адаптація). Цей етап загалом триває на II – III курсі навчання у ВНЗ. Починається адаптація до спеціальності з початком вивчення студентами нових для них спеціальних дисциплін. Для майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій такими дисциплінами є «Основи програмування та алгоритмічні мови», «Теорія ймовірностей та математична статистика», «Мови об'єктно-орієнтованого програмування», «Організація баз даних та баз знань» та ін. На цьому етапі відбувається поглиблення уявлень студентів про свою майбутню професію, а також усвідомлення сутності обраної спеціальності та набуття спеціальних знань, умінь та навичок. Після формування у студентів досить чіткого образу майбутньої професії відбувається перехід на наступний етап соціально-психологічної адаптації.

На даному етапі, на нашу думку, є актуальним дослідження таких критеріїв соціально-психологічної адаптації, як: 1) готовність та пристосування до інтенсивної інтелектуально-пізнавальної і групової діяльності (мотивація до навчання, соціальна активність у студентському середовищі, особливості емоційної сфери особистості та ін.); 2) готовність та пристосування своєї діяльності і особистісної самоорганізації до засвоєння знань (самопочуття (як фізичне так і психічне), відкритість новому досвіду тощо).

III етап – адаптація до професійної діяльності. Вона починається на останніх курсах навчання у ВНЗ (IV – V курс). Звичайно, і на цьому етапі, як і на двох попередніх, можливі індивідуальні варіації проходження даного

етапу в часі. Все залежить від задоволення особистості правильно зробленим професійним вибором, або ж навпаки, фрустрації і розчарування у ньому.

На цьому етапі відбувається урахування студентами всіх вимог, які висуває певна професійна діяльність до спеціаліста. Відбувається подальший розвиток спеціальних здібностей, спеціалізація психічних процесів, формування певних особистісних характеристик, які є еталоном для даної професії, з метою формування психологічної готовності особистості до роботи за обраною професією. Всі зазначені процеси відбуваються завдяки тривалому перебуванню студентів, не в студентських аудиторіях, а на практиці, в максимально наближених умовах середовища до робочого місця спеціаліста. Упродовж практики майбутні фахівці з комп'ютерних технологій виконують роботи таких напрямів: 1) діяльність у сфері інформатизації; 2) консультації з питань інформатизації; 3) створення програмного забезпечення; 4) опрацювання даних; 5) робота з базами даних та ін.

На цьому етапі важливе значення має дослідження таких критеріїв та вимірюваних змінних, що входять до них, як: 1) готовність та пристосування до образу фаху і майбутньої професії (співвіднесення образу "Я" і уявлення параметрів професіонала, самоконтроль як властивість особистості та ін.); 2) мотивація приналежності до фаху та ідентифікація (усвідомлення впливу професії на особистість, формування програм перспективного майбутнього тощо).

Після закінчення вищого навчального закладу для молодого спеціаліста постає проблема професійної адаптації до власне робочого місця. Хоча ця проблема здебільшого не усвідомлюється молодими спеціалістами, проте вона завжди проявляється у внутрішніх відчуттях особистості, емоційних станах, тривожності, невпевненості у собі. Професійна адаптація (її успішність та часовий показник), на нашу думку, буде залежати від успішності проходження II та III етапу соціально-психологічної адаптації студентів у ВНЗ, а саме адаптації до спеціальності та адаптації до

професійної діяльності. Оскільки труднощі та затримка на одному з цих етапів порушують психологічні адаптаційні механізми на наступному етапі.

Як підкреслює Р. М. Грановська [2, 294-295], професійна роль багатогранно впливає на особистість, висуваючи до людини певні вимоги, вона тим самим змінює весь її вигляд. Щоденне, протягом багатьох років, розв'язання типових завдань удосконалює не тільки професійні знання, але й формує професійні звички, певний склад мислення і стиль спілкування. Коли досвідчений спеціаліст стикається з новою людиною і формує своє уявлення про неї як особистість, його власна професія неминуче накладає свій відбиток – визначаючи розуміння і відображення внутрішнього світу іншої людини [2].

ВИСНОВКИ

Професійне самовизначення особистості тісно пов'язане з її нахилами, задатками та установками. Тому, коли в людей певної професії помітні деякі спільні риси характеру, їх специфіка може бути обумовлена не тільки вторинним впливом професійної діяльності, але й тим, що її вибирають люди які мають подібні нахили та особливості. Знання та розуміння стереотипів сприймання, пам'яті, які формуються у представників певної професії, дозволяє їм позбавитись від одностороннього підходу до них, попереджати появу професійної деформації, більш об'єктивно відноситись до своїх недоліків у процесі спілкування з іншими.

Отже, свідомо вибрана молодою людиною майбутня професія, після закінчення ВНЗ і з початком трудової діяльності на майбутнє визначає розвиток особистості та її особливості. В процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій, на нашу думку, дуже важливо враховувати специфіку професії та певні можливі негативні її наслідки. Для майбутніх програмістів такими наслідками можуть бути труднощі у міжособистісних стосунках та спілкуванні з іншими людьми, стереотипи мислення та пам'яті, що ускладнюють розуміння та сприйняття точки зору, переконань іншої людини. Так, якщо звичайні користувачі

персональних комп'ютерів зазнають ситуативного впливу комп'ютерних технологій на особистість, то професійні програмісти – постійного (як в робочий, так і у вільний час).

Розуміння сутності даної проблеми та впровадження у процес професійної підготовки майбутніх програмістів методів активного соціально-психологічного навчання, допоможе запобігти формуванню у них негативних особистісних рис таких як замкненість, зосередженість на власній особистості, байдужість до проблем інших тощо. А також сприятиме оптимізації їх соціально-психологічної адаптації та матиме позитивний вплив на формування особистості майбутнього фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Т. В. Психологічні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / КНУ ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2004 – 20 с.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – С. 294-295.
3. Землякова Т. В. Емоційний фактор в структурі процесу адаптації: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 16 с.
4. Казміренко В. П. Програма дослідження психосоціальних чинників адаптації молодій людині до навчання у ВНЗ та майбутньої професії // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С.76-78.
5. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія. – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.: табл. – Бібліогр.: с. 224-251.
6. Левківська Г. П., Сорочинська В. Є., Штифурак В. С. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти: Навч. посіб. – К., 2001. – 128 с. – Бібліогр.: с. 112-124.

7. Соколова И. М. Методы исследования адаптации студентов. – Харьков.: ХМУ., 2001. – 276 с.: ил. – Библиогр.: с. 227-269.

8. Ткачишина О. Р. Вплив комп'ютерних технологій на розвиток особистості майбутніх програмістів // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Сер.12: Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К., 2005. – №7 (31). – С.150-155.

9. Ткачишина О. Р. Особливості соціально-психологічної адаптації майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. – К., 2008. – 401 с.: іл. – Библиогр.: с.175-199.

Аннотация

Статья посвящена проблеме социально-психологической адаптации студентов – будущих программистов в процессе обучения в вузе. Рассматривается влияние компьютерных технологий на личность человека, а также особенности профессиональной подготовки будущих программистов. Отмечена необходимость внедрения в процесс обучения студентов методов активного социально-психологического обучения с целью оптимизации их социально-психологической адаптации.